

De oude drukken van dr. D.A. Wittop Koning: een rijkelijk gevulde schatkist

Marjolein de Vos

“Hic liber e[st] rariss[imus] et utiliss[imus]”. Deze annotatie gedateerd 1772 in Petrus Nylandts *De Nederlandtse Herbarius of Kruydt-Boeck* (Amsterdam, 1680) is slechts een van de talrijke voorbeelden van vondsten uit de collectie van verzamelaar, historicus, en apotheker Dirk Arnold Wittop Koning (1911-

2001). Sinds 2014 wordt er nieuw boekhistorisch onderzoek verricht naar de oude drukken (tot 1850) uit deze verzameling in het kader van de Van de Sande Fellowship van het Scaliger Instituut (Universiteitsbibliotheek Leiden). Er wordt daarbij extra aandacht geschonken aan de boekband, herkomst, en gebruikerssporen.

Omstreeks 1984 is deze verzameling aangekocht door de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Pharmacie waar het nu onderdeel uitmaakt van de historische bibliotheek. De basis van het nieuwe catalogiseringsproject wordt gevormd door de *Catalogus van de Historische Bibliotheek [...] deel I 1531-1850* (1996) door A.I. Bierman. Het doel van dit nieuwe onderzoek is om een diepgaande beschrijving te maken van iedere boekband ten behoeve van verder onderzoek. Hierbij worden uiteraard de voor de hand liggende aspecten zoals de (uitgebreide) titel, auteur, plaats, en datum van uitgave beschreven. Echter, het belangrijkste doel van het project is het inventariseren van de bindwijze, het documenteren van gebruikerssporen zoals namen en data, mate van annotatie, en de staat van de boekband en papier.

Het zal een rijke bron van informatie worden voor onderzoekers van boekgeschiedenis, boekbanden, kunstgeschiedenis, geschiedenis van de farmacie, en wat dies meer zij. De informatie over locatie van drukkers en boekverkopers, bijvoorbeeld, kan historici helpen zich een beeld te vormen over de boekhandel in Europa van 1531-1850.

Unieke exemplaren

Nu de catalogiseringsfase is voltooid, is er een duidelijker beeld ontstaan van de precieze inhoud van de collectie. In totaal bevat de onderzoeksdatabase 413 titelbeschrijvingen afkomstig uit 343 boekbanden. Het verschil tussen deze twee cijfers ontstaat door het feit dat het in de vroegmoderne tijd namelijk niet ongewoon was dat er in één boekband meerdere titels werden ingebonden, naar smaak van de eigenaar. Uit deze convoluten zijn 59 titels beschreven die niet in de catalogus uit 1996 worden genoemd. Tevens zijn er 5 titels (in 4 boekbanden) ontdekt die deel uitmaken van de collectie die nog geen inventarisnummer toegewezen hadden gekregen.

Het belangrijkste resultaat wat uit dit onderzoek is voortgekomen is zonder meer de ontdekking van 13 titels die niet geregistreerd staan in de Short Title Catalogue Netherlands (STCN) en 3 titels die in de Short Title Catalogue Flanders (STCV) ontbreken. Het betreft in deze gevallen unieke exemplaren van uitgaves gepubliceerd in Nederland en Vlaanderen die niet eerder zijn gedocumenteerd in openbare collecties. Het zullen belangrijke aanwinsten zijn voor deze nationale bibliografieën (STCN en STCV). Alle drukken uit de Wittop Koning collectie zullen hopelijk op termijn openbaar en beschikbaar worden omdat deze hoogstwaarschijnlijk in bruikleen worden gegeven aan de Universiteitsbibliotheek Leiden. De database, die full-text doorzoekbaar is, kan in de nabije toekomst online op de website

van de KNMP geraadpleegd worden. Deze doorzoekbaarheid is een belangrijk concept waar tijdens het project veel waarde aan is gehecht.

Een overzicht

De collectie Wittop Koning is een prachtige bloemlezing van de geschiedenis van Europese farmacie in druk. Alhoewel er een nadruk ligt op werken uit de Nederlanden bevat de bibliotheek desalniettemin allerhande bijzondere uitgaves uit andere Europese landen.

Uit de persoonlijke ervaringen van de beheerders van de collectie in Urk, weten we dat Wittop Koning redelijk willekeurig oude drukken op het gebied van farmacie verzamelde. Hij kocht op veilingen werken die hem om verschillende redenen aanspraken. In een groot aantal boeken vinden we nog steeds knipsels uit veilingcatalogi van het exemplaar in kwestie; in een enkel geval persoonlijke correspondentie van de antiquair die een druk ter aanschafsuggestie aanbood. Men zou kunnen opperen dat door deze willekeur het niet interessant is om de opbouw van de collectie te analyseren. Dit is echter een onjuiste aanname.

Door het opstellen van statistieken kunnen we een mooi algemeen beeld opmaken van de Wittop Koning collectie. Het is uiteraard niet heel verassend dat het overgrote deel (63%) van de verzameling bestaat uit farmaceutische werken. Op de tweede en derde plaats staan medische (18%) en de botanische (7,8%) werken gevolgd door chemie (6%). Het kleinste deel bevat een verscheidenheid aan onderwerpen zoals geologie, landbouwkunde, numismatiek, en alchemie. Het zal men eveneens niet verbazen dat het merendeel (80%) van de boeken in het Latijn en Nederlands zijn opgesteld met daaropvolgend de Franstalige drukken

(10%). Wat wél onze interesse opwekt is in wat voor taal de resterende 10 procent is geschreven: het betreft een enkel werk in het Portugees en Spaans, een aantal Duitstalige en Engelstalige titels (zelfs een gedrukt in New York), en een handjevol Italiaanse. De farmacopees zijn met 83 titels uit verschillende landen en periodes goed vertegenwoordigd. Dit geeft natuurlijk een prachtig overzicht van de geschiedenis van farmacie in (voornamelijk) Nederland, België, Frankrijk, en Duitsland. Het zijn echter de andere werken die de verzameling het eigen karakter geven.

Van secreetboeken en ajuinen

In sommige banden vindt men weinig tot geen sporen van vorige eigenaars, terwijl anderen met zoveel liefde en aandacht zijn gelezen en geannoteerd dat de band aan stukken is en het papier een feest van ezelsoren. Alhoewel deze exemplaren niet bepaald de schoonheidsprijs zullen winnen, het zijn vaak degenen waar boekwetenschappers die zich bezighouden met provenance zich met veel passie op storten. Uiteraard is het geweldig om een oude druk te zien in een bijna-perfecte staat. Toch geef ik zelf de voorkeur aan boeken vol met aantekeningen, en hier zijn talloze voorbeelden uit de Wittop Koning collectie van te noemen. Zo is er een secreet boekje (een type uitgave vol met huishoudelijke recepten) waarin de tienjarige jonheer Venema in 1841 een recept tegen muizen heeft opgetekend. Of het handgeschreven recept voor het elixer voor een lang leven in een Frans farmaceutisch werk uit 1777. Memorabel is eveneens het *Medicyn boeck* van Wirtsung (Amsterdam, 1627) waarin we de ex libris vinden van moeder-overste Dimpna Cloonen van het Onze-Lieve-Vrouw ter Engelen klooster te Bilzen (gedateerd 1647) samen met latere inschriften. In de marge van de tekst, is er opgemerkt in inkt dat “om haastig geholpen te syn, bind eene halve ajuyn, bind se tusschen de twee oog[...]brajen[?]”

boven de neus, het bloeden sal ophouden". Er zijn talloze prachtige voorbeelden die allemaal verdienen om ook hier genoemd te worden, hier is jammer genoeg geen plaats voor. Het beste wat ik kan doen is de lezer uitnodigen om de online database, waarin al deze feiten zijn opgenomen, te grasduinen. Of natuurlijk de fysieke bibliotheek te gaan ontdekken.

Ex libris sub Vesuvius

Hetgeen wat er voor mij tijdens dit onderzoek toch steeds weer uit sprong was het relatief grote aandeel oude drukken die te maken hebben met Italië. Hiermee bedoel ik niet alleen de drukken uit Italië (24 stuks), maar ook de Italiaanstalige edities en exemplaren met Italiaanse gebruikerssporen. Op een of andere manier leken deze boeken toch de vreemde eend in de bijt samen met het enkele werk uit Portugal en Spanje. De collectie wordt toch vooral getypeerd door Noord-Europese drukken.

Zo vinden we bijvoorbeeld een 17e-eeuws werk over de pest wat in begin 19e eeuw het bezit was van de net-opgerichte openbare bibliotheek van Livorno. Hippocrates' *Opera omnia* in folio is een exemplaar dat een nog veel meer fascinerende reis heeft doorstaan. Gedrukt in 1657 bij Samuel Chouet in Genève, is dit werk hoogstwaarschijnlijk opnieuw gebonden in de late 18e-eeuw ergens in (of in de buurt van) Dordrecht. Toen heeft het zijn huidige typische Hollandse band gekregen met het wapen van Dordrecht, en werd het, door het toevoegen van extra gedrukte pagina's aan het begin, een zogenaamde prijsband. Uit de toegevoegde folio's kan men opmaken dat dit boek ca. 1764 als 'prijs' is toegekend door het gymnasium van de stad aan leerling Johannes Baert voor zijn uitzonderlijke prestaties. Een volgende inscriptie vertelt ons waar het boek meer dan honderdvijftig jaar later weer is opgedoken. Deze band is toen cadeau gedaan door Vittorio Lanza aan zijn zoon dokter Filippo Lanza geboren in Genua in 1864. De

inscriptie beschrijft in detail in welke ziekenhuizen Filippo werkzaam was als arts, wellicht heeft hij dit zelf geschreven. Het stukje is gedateerd 29 december 1925, Portici (ten zuiden van Napels). Het is uiterst fascinerend hoe deze Zwitserse druk, een latere Hollandse prijsband, uiteindelijk in Zuid-Italië is terecht gekomen.

Het verknipte boek

Onderzoek naar de gebruikerssporen beslaat maar een klein deel van het project over de bibliotheek van Wittop Koning. Het documenteren van de boekband is van eenzelfde belang en bevat evenveel bijzondere vondsten en verhalen. Wittop Koning verzamelde drukken in allerlei formaten en soorten banden. De bibliotheek bevat simpele perkamenten banden, sommigen soepel van aard, maar ook vroeg 17^e-eeuwse bindingen tegen met origineel sluitwerk en rijkelijk gedecoreerd met ingeperst sierdrukwerk, of 19^e-eeuwse bindkunst met gemarmerd papier.

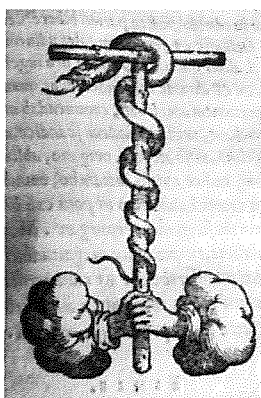
Gezien het feit dat de verzameling een aanzienlijk deel drukken van voor 1700 bevat, was het van belang om erop te letten of een band maculatuur bevat (fragmenten van middeleeuwse handschriften). Bij vijf banden is met zekerheid vastgesteld dat er stroken versneden handschrift op de rug zijn gebruikt ter versteviging. Daarnaast zijn er talloze andere kandidaten waar helaas niet duidelijk gezien kon worden of er fragmenten aanwezig zijn of niet.

De vroegmoderne Europese boekhandel

Doordat de Wittop Koning verzameling bestaat uit drukken uit wel 12 verschillende Europese landen, en één uit de Verenigde Staten (New York) is er rijkelijk informatie te documenteren als het gaat om uitgevers en drukkers. Op de titelpagina werd gebruikelijk, bij de naam van de drukker

en datum van uitgave, bij de plaats van uitgave specifiek aangegeven waar precies in de stad de boekwinkel of drukkerij zich bevond. Omdat men in deze tijd nog geen huisnummers gebruikte, gaf de printer of boekverkoper wel eens aan aan welk uithangbord zijn winkel kon worden herkend. Zo was er de boekhandel van Jan Rieuwertsz in Amsterdam, te vinden in de Dirk van Hasseltsteeg in *'t Martelaarsboek* of misschien bracht men liever een bezoekje aan de winkel van ten Hoorn, over 't Oude Heeren Logement in *de Historieschryver*.

Wat zo aardig is aan al deze informatie is dat we op deze wijze een prachtige kijk krijgen in de levendige boekhandel in die tijd. Met een beetje

geluk kan het exacte pand gelokaliseerd worden, mits nog bestaat. De Fransman Vincent Vaugris (Officina Erasmiana) had bijvoorbeeld een drukkerij onder de Torre dell'Orologio op het San Marcoplein in Venetië. Na het documenteren van al deze informatie en door het aan te vullen met eenzelfde informatie uit andere databases kan een bijzonder gedetailleerd beeld opgebouwd worden over de locaties van boekwinkels en drukkers in steden wereldwijd.

In een wat zeldzamer geval komt men, vaak aan het einde van een boek, een fondslijst tegen. Deze lijsten, waarvan er 13 stuks in de Wittop Koning collectie zijn gevonden, waren bedoeld als reclame voor de boekverkoper. Na het lezen van het boek, was men allicht geïnteresseerd in vergelijkbare werken, en op deze begeerte speelden de fondslijsten heel slim in. Dit is vanzelfsprekend een fraaie bron voor de boekwetenschapper die onderzoek uitvoert naar een vroegmoderne uitgever. Een korte studie van één van de aangetroffen fondslijsten in het project leverde bijvoorbeeld

al een druk op die niet eerder is gecatalogiseerd in de nationale bibliografie, de Short Title Catalogue Netherlands.

Ter conclusie

Een kort artikel zoals deze biedt logischerwijs te weinig ruimte om recht te doen aan alle buitengewone en geweldige vondsten die gedocumenteerd zijn tijdens deze Van de Sande Junior Fellowship. Graag wil ik de lezer nogmaals uitnodigen om zelf de collectie te ontdekken door middel van de online catalogus of het fysieke boek. De verzameling oude drukken die Dirk Wittop Koning bijeen heeft gebracht is een uitzonderlijke representatie van de geschiedenis van de Europese farmacie in druk en prachtig cultureel erfgoed. Ik hoop dat door deze intensieve inventarisatie in de toekomst wetenschappers gebruik zullen maken van de onderzoeksdatabase en dat er veel mooie boeken, artikelen, en andere initiatieven uit voortkomen.